Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Doprinos akademika Mirka Pejanovića razvoju politologije (povodom 80. godišnjice života i 40 godina naučnoistraživačkog rada): Jubilej

Cvitković, Ivan

2025

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/handle/123456789/849

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2025.221.03

MIRKO PEJANOVIĆ: OSVRT NA KULTURU I KULTURNI RAZVOJ BOSNE I HERCEGOVINE U STUDIJAMA O I, II I III ZASJEDANJU ZAVNOBIH-A

Sarina Bakić
vanredna profesorica
Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka
sarina.bakic@fpn.unsa.ba
ORCID: 0000-0002-3031-4970

Tek kada smo se suočili s ruševinama
otkrili smo koliko je bio lijep naš san
Mile Stojić (Prognane elegije)

Apstrakt: Ovaj rad analizira pristup akademika Mirka Pejanovića kulturi i kulturnom razvoju Bosne i Hercegovine u njegovim promišljanjima o I, II i III zasjedanju ZAVNOBiH-a. Poseban naglasak stavljen je na način na koji Pejanović interpretira ulogu ZAVNOBiH-a u oblikovanju kulturnih temelja savremene bosanskohercegovačke državnosti. Kroz Pejanovićeve uvide razmatra se kako je koncept Bosne i Hercegovine kao zajednice ravnopravnih naroda i građana imao svoju projekciju i u kulturnoj sferi, pri čemu je kulturna politika sagledavana kao sredstvo integracije, emancipacije i modernizacije društva. Analiziraju se i implikacije koje njegova istraživanja imaju za razumijevanje savremenih izazova kulturnog razvoja u BiH, uključujući fragmentaciju kulturnog prostora, pitanje kulturnih identiteta i potrebu za inkluzivnim kulturnim politikama. Rad nastoji pokazati da Pejanovićev doprinos ne predstavlja samo historiografsko tumačenje već i teorijsko-politički okvir za promišljanje kulture kao ključne dimenzije društvene kohezije i demokratskog razvoja Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Mirko Pejanović, ZAVNOBiH, kultura, kulturni razvoj, državnost Bosne i Hercegovine, kulturna politika, društvena kohezija

Uvod

Kulturni razvoj se nikada ne može sagledavati izvan historijskog i društvenog konteksta u kojem nastaje i u kojem se oblikuje. Svaka kultura je rezultat složenih društvenih procesa, političkih okolnosti i historijskih zbivanja, te nosi u sebi tragove epohe u kojoj se artikulira. Bez uvida u historijski okvir, promišljanje kulturnog razvoja se svodi na apstraktne forme lišene smisla i uporišta, dok tek u relaciji s historijskim okolnostima postaje moguće razumjeti njegovu funkciju, značenje i emancipatorski potencijal kulture.

U slučaju Bosne i Hercegovine, kulturni razvoj u doba Drugog svjetskog rata neodvojiv je od procesa osnivanja i djelovanja ZAVNOBiH-a. Ovo političko-historijsko tijelo nije samo predstavljalo temelj za obnovu državnosti Bosne i Hercegovine nego je u sebi nosilo i snažnu kulturnu dimenziju. Koncept Bosne i Hercegovine kao zajednice ravnopravnih naroda i građana bio je neodvojivo povezan s idejom kulturnog pluralizma i emancipacije, što je određivalo i tadašnje kulturne politike. Drugim riječima, kulturni razvoj tog perioda bio je istovremeno društveni i politički projekt, čvrsto utemeljen na historijskim potrebama i vizijama novog društvenog poretka.

ZAVNOBiH se u historiografiji i političkoj teoriji prepoznaje prvenstveno kao mjesto reafirmacije državnosti i političkopravnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine unutar jugoslavenskog konteksta (Pejanović, 2012). Međutim, dubljim pronicanjem u Pejanovićeve studije može se uvidjeti da se u okviru zasjedanja oblikovala i specifična kulturna paradigma, koja je u temelju imala ideju multietničkog zajedništva, ravnopravnosti i kulturnog pluralizma. Kultura se, u tom smislu, ne pojavljuje tek kao prateći element političkih odluka već kao konstitutivni faktor društvenog razvoja i identitetske stabilnosti. Analizom kulturnih orijentacija sadržanih u dokumentima i odlukama ZAVNOBiH-a, Pejanović ukazuje na to da je kulturni razvoj shvaćen kao prostor očuvanja historijskog nasljeđa, ali i kao polje modernizacijskih procesa nužnih za izgradnju demokratskog društva. Time se otvara mogućnost sagledavanja ZAVNOBiH-a ne samo u političko-historijskoj već i u kulturno-sociološkoj perspektivi, što doprinosi dubljem razumijevanju njegove uloge u oblikovanju savremene države Bosne i Hercegovine.

U ovom radu fokus će biti usmjeren na teorijske uvide suodnosa između kulture i politike te na sociološko razumijevanje kulturnih aspekata prisutnih u dokumentima Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a, pri čemu će se posebno razmatrati način na koji su političke odluke i kulturne inicijative međusobno povezane. Rad će kratko prvo prikazati historijski i politički kontekst zasjedanja, zatim će naglasiti generalne kulturne strategije i inicijative koje su oblikovale multietnički identitet Bosne i Hercegovine, a potom će se osvrnuti na njihov značaj za dugoročni kulturni i društveni razvoj zemlje. Poseban akcenat bit će stavljen na interpretaciju Pejanovićevih nalaza i teorijskih uvida, čime se nastoji

pružiti koherentna slika uloge kulture kao konstitutivnog elementa državotvornog procesa Bosne i Hercegovine.

Kultura i politika: isprepleteni putevi

O suodnosu kulture i politike promišljali su mnogi sociolozi i sociologinje kulture, istraživači i istraživačice kulture i kulturološkog pristupa u politici te se promišljanja uglavnom razlikuju zbog načina na koji se kultura razumijeva. U tom smislu, može se izdvojiti pristup Marca Howarda Rossa (2000), koji smatra da je kultura okvir za organizaciju svijeta, za pronalaženje sebe i drugih u njemu, za objašnjenje djelovanja i interpretaciju motiva djelovanja drugih, za objašnjenje različitih interesa, za povezivanje kolektivnih identiteta i političkog djelovanja te za motivaciju ljudi i grupa za neke ideologije i akcije ili protiv njih. Kako bi se razumio odnos politike i kulture, prema Rossu, važne su ove dvije karakteristike kulture: prva, da je kultura sistem značenja koje ljudi koriste za postupanje u svakodnevnim aktivnostima i poslovima, te da je kultura temelj socijalnog i političkog identiteta, koji utiču na to kako se ljudi svrstavaju i djeluju (Ross, 2000: 42). Iz ovoga slijedi da je kultura, a u kontekstu ovog rada, ono što ljudima omogućuje razumijevanje vlastitih postupaka u svijetu kojem pripadaju te da kultura u tom smislu predstavlja i tačku određenja ili identiteta u odnosu različitih političkih i socijalnih aktera.

Nadalje, korisno se vratiti promišljanjima Clifforda Geertza (1998), koji je uviđao važnost kulture za politički život jedne zemlje, ali je u isto vrijeme smatrao kako je između toka događaja koji čine politički život i mreže vjerovanja koja obuhvataju kulturu teško pronaći zajednički imenitelj (Geertz, 1998: 83). Međutim, smatrao je da je tako nešto ipak moguće ako se promijeni viđenje i razumijevanje kulture, ako se kultura ne izjednačava s ponašanjem, s načinom života u cjelini, ili ako se kultura ne shvata metafizički. Kulturni činovi kao što su konstrukcija, razumijevanje i korištenje simboličkih formi jesu "društveni događaji" (Geertz, 1998: 125) baš kao i bilo koji drugi te se mogu apstrahirati iz društvenih procesa kao "simbolička dimenzija tih događaja" (Ibid). S druge strane, kulturni obrasci, odnosno kompleks simbola, predstavljaju samoinicijativne i samomotivirajuće izvore informacija, jer se nalaze u intersubjektivnom svijetu svakodnevnih razumijevanja u kojima ljudi žive. Kultura je javna, jer su njena značenja javna, te ako se pod pojmom kultura razumijevaju i društveno uređeni sistemi značenja, a politiku posmatramo i kao arenu u kojoj se takvi sistemi značenja javno iskazuju, onda je suodnos politike i kulture veoma jasan.

Važno je također podsjetiti na to da je jedno od ključnih određenja kulture to da kultura prestavlja identitet pojedinca i zajednica, pripadanje, prepoznavanje, razlikovanje, samoodređenje i suodređenje s drugima. Ona je i skup univerzalnih vrijednosti i vjerovanja koja predstavljaju simboličke, normativne i regulativne aspekte ljudske egzistencije. Vrijednosti su eksternalne i intersubjektivne socijalne pojave u

obliku načela, normi, pravila i "programa" za upravljanje ponašanjem i socijalnim odnosima ljudi, kako tvrdi Hofstede (2001). Prema njegovim promišljanjima, kultura se razumijeva i kao skup mentalnih programa koji uslovljavaju odgovore pojedinca na društvo (Hofstede, 2001: 46). Iz toga proizilazi da se kultura očituje u svakodnevnom životu i svakodnevnim interakcijama, u odnosu pojedinaca na njihovo okruženje, društvo kojem pripadaju, ali i da je njihov suodnos kontrolisan upravo duboko usađenim mentalnim programima.

I na kraju, kultura jest sistem simboličkih društveno uređenih značenja koja su ugrađena u sve kulturne artefakte ljudi. Ta su značenja ugrađena u sve simbole, vrijednosti, vjerovanja, identitete, društvene odnose i institucije, aktivnosti i ponašanja ljudi. Uostalom, ako je sam "čovjek kulturni artefakt" (Geertz, 1998), onda je i sve ono što čovjek čini, gradi i stvara kulturno konstruisano. Ovakvo razumijevanje kulture kao značenja omogućuje ljudima da razumiju sami sebe, svoje odnose s drugima i međusobnu komunikaciju, daje njima i grupama smisao, važnost, prepoznatljivost, preferenciju i orijentaciju u ostvarivanju određenog načina života. Također, kultura predstavlja intersubjektivnu pojavu, intersubjektivni fenomen, i zbog toga je od iznimne važnosti analizirati kontekst u kojem ljudi žive, a ne samo njihove stavove, mišljenja i vrijednosne orijentacije neovisno o tom kontekstu.

Upravo na ovakvim određenjima kulture može se utemeljiti i razumijevanje kulture u konkretnom historijskom periodu, kao što je to period Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, u vremenu zasjedanja ZAVNOBiH-a. Historijski kontekst ZAVNOBiH-a također pokazuje kako kulturni razvoj nije linearan, već je uslovljen promjenama u društvenim strukturama i političkim ideologijama. U atmosferi otpora fašizmu i težnje za oslobođenjem, kultura je bila sredstvo mobilizacije, obrazovanja i integracije, ali i oblikovanja kolektivnog identiteta. Ona se nije razvijala u izolaciji, već je bila duboko povezana sa širim društvenim promjenama koje su donosile nove vrijednosti, nove institucije i nove kulturne orijentacije.

Koncept Bosne i Hercegovine kao federalne državne zajednice ravnopravnih naroda i građana, definisan u temeljnim aktima ZAVNOBiH-a, nije ostao ograničen samo na političkopravni okvir, već je imao i svoju značajnu projekciju u kulturnom polju. Kulturna politika, u tom smislu, oblikovana je kao sredstvo integracije, emancipacije i modernizacije društva, pri čemu je kultura shvatana kao jedno od najvažnijih područja očuvanja i afirmacije zajedničkog identiteta. Drugim riječima, kultura je bila istaknuta kao prostor u kojem se materijalizira ideja jednakopravnosti naroda i građana te je Bosna i Hercegovina bila prepoznata kao zajednica u kojoj različite tradicije, jezici i vjere ne predstavljaju prepreku, nego temelj za izgradnju bogatijeg i integriranijeg društva. Ova vizija reflektovala se u nastojanjima da se kulturna politika usmjeri na valorizaciju zajedničke baštine, ali i na stvaranje modernih institucija koje će artikulirati progresivne kulturne tokove.

Povezanost politike i kulture u slučaju Bosne i Hercegovine najjasnije se može uočiti upravo u periodu djelovanja ZAVNOBiH-a. Ovaj forum nije bio samo političko

tijelo koje je reafirmisalo i utemeljilo državnost Bosne i Hercegovine, već i prostor u kojem su se artikulisale kulturne politike kao sredstvo integracije i emancipacije. Sama ideja Bosne i Hercegovine kao zajednice ravnopravnih naroda i građana imala je snažnu kulturnu projekciju: podrazumijevala je njegovanje kulturnog pluralizma i zajedničkog identiteta, zasnovanog na antifašističkim vrijednostima[1] i modernizacijskim težnjama.

Politika ZAVNOBiH-a je kroz kulturne politike nastojala stvoriti okvir u kojem će kultura biti dostupna svima, oslobođena od elitizma i usmjerena ka integraciji različitih društvenih grupa. Prema Nametku, cilj tadašnjih vlasti bio je učiniti kulturu opštedruštvenim dobrom, kako u pogledu mogućnosti stvaranja, tako i u mogućnosti uživanja i kulturnim postignućima, čime se rušila barijera između kulturne elite i običnog stanovništva (Nametak, 2019: 183). Kultura je u tom kontekstu bila shvaćena kao sredstvo demokratizacije i obrazovanja, ali i kao instrument oblikovanja novog društva koje se gradi na ruševinama rata. Time se pokazuje da kulturni razvoj nije bio slučajan niti spontani proces, nego duboko vezan za politički projekt i njegove ciljeve.

S tim u vezi, kulturne prakse su imale važnu ulogu u legitimizaciji političkog projekta ZAVNOBiH-a. Kroz književnost, pozorište, umjetnost i medije promovirale su se vrijednosti slobode, jednakosti i zajedništva, čime se jačala politička vizija Federalne Bosne i Hercegovine unutar Demokratske Federativne Jugoslavije. U tom smislu, kultura je bila i sredstvo otpora i emancipacije, ali i nosilac političkih poruka koje su oblikovale kolektivnu imaginaciju društva (Ross, 2000: 44).

Dakle, politika i kultura u okviru ZAVNOBiH-a bile su nerazdvojne: politika je davala okvir i pravac kulturnom razvoju, dok je kultura osiguravala legitimitet i društvenu prihvatljivost političkog projekta. Ova međuovisnost potvrđuje da kulturni razvoj uvijek treba promatrati kroz prizmu političkog i historijskog konteksta, jer tek tada postaje jasno koliko su kulturni procesi duboko ukorijenjeni u društvenu stvarnost.

Kako je već naglašeno, razumijevanje kulturnog razvoja kroz prizmu ZAVNOBiH-a pokazuje da je historijski kontekst ključan za njegovo ispravno tumačenje. Samo unutar društvenih i političkih okolnosti moguće je uočiti njegovu punu dinamiku, njegov emancipacijski karakter, ali i njegovu ulogu u oblikovanju moderne Bosne i Hercegovine kao državne zajednice ravnopravnih i kulturno pluralnih subjekata.

[1] Kultura antifašizma predstavlja složen društveni i vrijednosni sistem koji je nastao kao odgovor na totalitarne režime i fašističke ideologije 20. stoljeća. Ona se temelji na univerzalnim principima slobode, jednakosti i solidarnosti, ali i na etičkoj obavezi sjećanja na žrtve rata i zločina. Antifašistička kultura oblikovala je specifične obrasce kolektivnog identiteta kroz književnost, umjetnost, obrazovanje i javne komemoracije, pri čemu je naglasak stavljen na vrijednosti humanizma i otpora represiji. U kontekstu postjugoslavenskih društava, kultura antifašizma dobija dodatnu dimenziju jer se povezuje s borbom za očuvanje multietničkog suživota i građanskog konsenzusa. Time ona ne samo da podsjeća na prošlost nego djeluje i kao kritički korektiv u savremenim društvima, suprotstavljajući se revizionizmu i ponovnom jačanju ekstremističkih ideologija.

Sociološko razumijevanje kulture kroz prizmu ideja ZAVNOBiH-a

Prema Pejanoviću (2012: 29), izgradnja državne strukture Bosne i Hercegovine kao federalne jedinice u okviru nove Demokratske Federativne Jugoslavije odvijala se u nekoliko konkretnih etapa. Prva se odnosi na Prvo zasjedanje Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH) koje održano u Mrkonjić-Gradu 25. i 26. novembra 1943. godine, u trenutku kada je bosanskohercegovačko društvo bilo desetkovano ratnim razaranjima i dubokim društvenim podjelama. U tom smislu, odluke ZAVNOBiH-a predstavljale su radikalni politički iskorak, jer je Bosna i Hercegovina prvi put artikulisana kao politički subjekt sa svojom historijskom legitimnošću i teritorijalnim integritetom (Pejanović, 2021: 45). Deklaracijom Prvog zasjedanja naglašena je ravnopravnost svih naroda Bosne i Hercegovine. U tom kontekstu, kultura je dobila emancipatorsku funkciju naglašavanjem kulturnog pluralizma i antifašističkog karaktera društva, pri čemu je i kultura posmatrana kao zajedničko dobro svih naroda i narodnosti. Time su postavljeni temelji kulturnog identiteta Bosne i Hercegovine u modernom smislu, gdje kultura postaje sredstvo afirmacije ideje zajedničkog života. Zatim, Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a, održano u Sanskom Mostu od 30. juna do 2. jula 1944. godine, imalo je ključnu ulogu u institucionalnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine kao federalne državne jedinice unutar Demokratske Federativne Jugoslavije (Ibid). Poseban naglasak stavljen je na demokratizaciju kulture, odnosno na ideju da kultura više ne pripada samo privilegovanim elitama nego svim građanima. Također je na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a ustanovljeno načelo o ravnopravnosti bosanskohercegovačkih naroda kao kulturološka odrednica historijskog multietničkog bića Bosne i Hercegovine.[2]

Kulturne aktivnosti bile su usmjerene na jačanje prosvjetnih i kulturnih institucija, širenje pismenosti i obrazovanja te uključivanje mladih i žena u kulturni život. Na taj način, kultura je bila shvaćena i kao sredstvo socijalne emancipacije i modernizacije (Doknić, 2013).

I na kraju, Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a održano je u Sarajevu od 26. do 28. aprila 1945. godine, u trenutku završnih operacija oslobađanja zemlje i neposredno pred uspostavu nove jugoslavenske države. Na ovom zasjedanju ZAVNOBiH se transformisao u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine, čime je definitivno institucionalizirana državnost Bosne i Hercegovine (Ćemerlić, 1970: 141). Na tadašnjem zasjedanju potvrđena je državna struktura federalne Bosne i Hercegovine tako što je izglasan rad Predsjedništva ZAVNOBiH-a između dva zasjedanja, a zatim se ZAVNOBiH konstituisao u Privremenu Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine. Donesen je i Zakon o Narodnoj vladi Bosne i Hercegovine. Upravo je ova Prva narodna vlada Bosne i Hercegovine kreirala i razvijala smjernice razvoja kulturne politike u Bosni i Hercegovini, u vezi s čim postoje jasni navodi

[2] Vidjeti više u Pejanović, 2020.

u stenografskim zabilješkama i skupštinskom zasjedanju u to vrijeme.[3] Kultura je u ovom periodu dobila snažniji politički značaj, a kulturna politika imala svoju najjasniju institucionalnu artikulaciju. Formiranjem organa vlasti s jasno određenim kulturnim nadležnostima (npr. Odjel za prosvjetu i kulturu), proces kulturnog razvoja dobio je stabilnu institucionalnu osnovu. Ciljevi kulturne politike obuhvatali su konsolidaciju kulturnog pluralizma, jačanje kulturnih i obrazovnih institucija, povezivanje kulturnog razvoja s ekonomskim i društvenim napretkom te izgradnju kulture sjećanja na antifašističku borbu.

Borba protiv nepismenosti predstavljala je prioritetni zadatak, jer je bila neophodna za uključivanje širokih slojeva stanovništva u društveni, politički i kulturni život. Prema Nametku (2017: 26), u tom periodu su ciljevi kulturne politike obuhvatali iskorjenjivanje nepismenosti, obrazovanje što većeg broja djece, popravljanje i širenje školske mreže, stvaranje novih kadrova za rad u prosvjeti, jačanje i obnavljanje radiodifuzne mreže, kulturno uzdizanje sela te omasovljenje kulturnog rada u duhu marksizma – lenjinizma. Ti ciljevi su se, formalno i suštinski, neprestano mijenjali i nadopunjavali u skladu s političkom situacijom, privrednim zadacima, kao i lokalnim potrebama i mogućnostima (Nametak, 2017: 26-27). Njihovo oblikovanje bilo je uslovljeno tadašnjom kulturnom zaostalošću, iskustvima iz perioda ilegalnog rada Partije prije rata i u NOB-u, kao i praksom i teorijom preuzetom iz tadašnjeg SSSR-a (Bakić, 2020: 243).

Osim eliminacije nepismenosti stanovništva, jedan od glavnih zadataka koji je definisan i potvrđen na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a bilo je stvaranje ekonomskih i socijalnih uslova za razvoj kulture (NS NR BiH, 1955: 83). Rješavanje ekonomske nerazvijenosti i sociokulturni preobražaj društva odvijali su se u uslovima apsolutne devastiranosti privrednog potencijala uzimajući u obzir prije svega ogromne ljudske žrtve i masovna materijalna razaranja. Najviše truda i materijalnih sredstava je utrošeno za oporavak vitalnih funkcija privrede, ali je i u ostalim oblastima društvenog života bio prisutan veliki entuzijazam i potreba da se stanje što prije dovede u normalu (Doknić, 2013: 37). Nerazvijena materijalna, odnosno privredna baza bila je osnova i za identično stanje kada je kultura bila u pitanju. Najvažniji pokazatelji su se odnosili na obrazovni i kulturni status stanovništva u cjelini, naročito s aspekta pismenosti,[4] ali i podršku stvaranja mreže prosvjetnih i kulturnih organizacija koje su imale za cilj ne samo borbu protiv nepismenosti već i afirmaciju zajedničkog kulturnog identiteta.

Drugim riječima, kultura je imala ulogu društvene snage koja služi ne samo nacionalnom identitetu pojedinačnih grupa već i stvaranju zajedničkog bosansko-hercegovačkog napretka u razvoju. Parafrazirajući Pejanovića (2021), potvrdilo se

[3] Vidjeti više u: NS NR BiH, 1955.

[4] U prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je 70% stanovništva bilo nepismeno.

da kultura, u kontekstu vrijednosti i vjerovanja, postaje temelj izgradnje zajedništva u Bosni i Hercegovini, ali i otpora svakom obliku diskriminacije. Posebno je istaknuta ideja kulturnog pluralizma i modernizacijskih inicijativa. Kultura se posmatrala kao polje u kojem je trebalo razvijati ideju ravnopravnog učešća svih naroda i građana, ali i kao moćan instrument društvenog napretka. Promovisane su politike obrazovanja, nauke i umjetnosti koje su trebale biti nosioci modernizacije i demokratizacije društva. U tom smislu, kulturna dimenzija ZAVNOBiH-a imala je dvostruku funkciju: očuvanje pluralnog identiteta Bosne i Hercegovine i otvaranje prostora za društveni razvoj u okvirima socijalističkog modernizma.

U knjigama, studijama i radovima akademika Mirka Pejanovića u kojima govori o ZAVNOBiH-u, kultura, iako više indirektno određivana i promišljana, ipak zauzima važno mjesto u kontekstu jednog od ključnih temelja društvenog razvoja i političkog opstanka Bosne i Hercegovine. Na osnovu analiziranog, kulturni razvoj za akademika Pejanovića nije samo proces unapređenja umjetničkog i obrazovnog stvaralaštva nego i instrument društvene integracije i emancipacije građana i građanki. Kultura, tumačeći Pejanovića, djeluje kao moralna i duhovna infrastruktura bosanskohercegovačkog društva koja omogućava njegov kontinuitet i otpor prema dezintegracijskim silnicama istorije (Pejanović, 2021). Društvena i politička funkcija kulturnog razvoja, prema njemu, leži u formiranju vrijednosnih orijentira, bez čega nije moguće uspostaviti stabilan demokratski poredak.

Analizirajući odluke i dokumente ZAVNOBiH-a, Pejanović pokazuje da kultura nije imala marginalni, već konstitutivni značaj. Kultura je bila sastavni dio političkog projekta reafirmacije bosanskohercegovačke državnosti i njenog multietničkog karaktera. Posebna pažnja posvećena je obrazovanju, razvoju narodnih škola, jezika i stvaranju kulturnih institucija koje bi reflektirale pluralni identitet zemlje (Pejanović, 2013). Iz ovoga proizilazi da su kulturne inicijative u tom periodu imale dvostruku ulogu: s jedne strane afirmisale su tradiciju otpora, borbe protiv fašizma, a s druge stvarale simbolički okvir za novu, slobodnu demokratsku zajednicu. Na taj način, koncept Bosne i Hercegovine kao državne zajednice ravnopravnih naroda i građana i građanki oblikovao je i kulturni razvoj zemlje. Kultura je postala prostor u kojem su se susretale ideje integracije, emancipacije i modernizacije, potvrđujući da politički ideali ZAVNOBiH-a nisu ostali samo deklarativni nego su nalazili svoje utemeljenje i u svakodnevnoj društvenoj praksi. Ova dimenzija kulturne politike pokazuje da je kultura u bosanskohercegovačkom kontekstu bila neraskidivo povezana s projektom društvene kohezije i demokratizacije te da je upravo kroz nju moguće sagledati dugoročne učinke vizije zajednice ravnopravnih naroda i građana. S tim u vezi, Pejanovićeva promišljanja posebno naglašavaju da ideje ZAVNOBiH-a djeluju kao most između različitih etničkih i političkih identiteta, omogućavajući izgradnju zajedničkog konsenzusa (Pejanović, 2013). U njegovoj interpretaciji, odluke ZAVNOBiH-a imale su historijski značaj jer su afirmisale multietničku strukturu Bosne i Hercegovine i istakle ravnopravnost svih njenih naroda i građana (Pejanović, 2012).

Kulturu u tom smislu možemo shvatiti kao korektiv isključivih ideologija, ali i kao kreativni prostor u kojem se gradi zajednički bosanskohercegovački identitet. Jezik, obrazovanje, književnost, film, slikarstvo, umjetnost uopšte predstavljali su ne samo sredstva izražavanja već i simboličke resurse za učvršćivanje ideje Bosne i Hercegovine kao zajedničkog prostora. Na ovaj način kultura postaje jedan od ključnih stubova političke zajednice i mehanizam integracije društva. Primjeri integracijske dimenzije kulturne politike mogu se vidjeti u obnovi i radu institucija kao što su Zemaljski muzej u Sarajevu, Narodno pozorište, Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine te kasnije osnivanju brojnih kulturno-umjetničkih društava širom Bosne i Hercegovine. Organizovanje kulturnih manifestacija, otvaranje biblioteka te razvoj radničkih i omladinskih kulturnih inicijativa ukazivali su na intenciju da kultura ne bude privilegija elite, nego zajedničko dobro svih građana i građanki.[5]

Zato se sa sigurnošću može reći da je uloga, konkretno, Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a za razvoj kulturne politike važna jer su u pitanju "pionirski koraci" u osmišljavanju kulturnog toka života bosanskohercegovačkog društva u ovom konkretnom historijskom periodu. Naročito se ovo odnosi na osnivanje institucija kulture koje i danas egzistiraju i čije se univerzalne i humanističke vrijednosti i ciljevi rada nisu promijenili, njegujući umjetnost te kulturu pismenosti i čitanja u današnjem za sve nas vrlo turbulentnom i izazovnom vremenu (Bakić, 2020). Drugim riječima, ideje ZAVNOBiH-a nisu samo postavile temelje političkopravnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine nego su u značajnoj mjeri trasirale i smjernice kulturnog razvoja. Upravo kroz institucionalizaciju kulturnog života, afirmaciju pismenosti i osnaživanje umjetničkog stvaralaštva, ovaj period se može razumjeti kao svojevrsna prekretnica u stvaranju kulturnih politika koje su imale dugoročan karakter. Uspostavljene institucije nisu bile puka birokratska rješenja, nego su odražavale ideju kulture kao javnog dobra dostupnog svima, čime je otvoren prostor za demokratizaciju kulturnih praksi i njihovu duboku ukorijenjenost u svakodnevni život građana i građanki. Time se naslijeđe ZAVNOBiH-a može tumačiti i kao mogućnost kontinuiteta kulturno-prosvjetiteljskog projekta koji prevazilazi političke i ideološke okvire vremena u kojem je nastao.

Zaključak

Kulturni razvoj u vrijeme ZAVNOBiH-a imao je izrazito emancipatorski i integrativni karakter. Kultura je tada bila neraskidivo povezana s političkom borbom za oslobođenje i reafirmaciju državnosti Bosne i Hercegovine. Njeni ciljevi bili su jasno

[5] Modernizacijski aspekt kulturne politike ogledao se u uvođenju savremenih kulturnih tokova i uvezivanju Bosne i Hercegovine u šire evropske i svjetske procese. Poseban značaj imalo je osnivanje Univerziteta u Sarajevu 1949. godine, koji je ubrzo postao intelektualni centar modernizacije kulturnog i društvenog života. Istovremeno, razvoj medija, izdavaštva i naročito filma doprinio je formiranju novih oblika kulturne komunikacije i otvorio prostor za širenje emancipatorskih i antifašističkih vrijednosti.

usmjereni na demokratizaciju, obrazovanje i uključivanje svih društvenih slojeva u proces kulturnog stvaralaštva. Takav pristup kulturi bio je prožet idejom da kulturni pluralizam i zajedničke vrijednosti mogu postati temelj stabilne i moderne države.

Danas, iako je kontekst bitno drugačiji, izazovi kulturnog razvoja u Bosni i Hercegovini i dalje odražavaju naslijeđe tih historijskih temelja. Umjesto antifašističke borbe i obnove državnosti, kultura je suočena s izazovima tranzicije, globalizacije i fragmentacije društva. Kulturna politika danas često oscilira između potrebe da očuva pluralizam i zajedničko naslijeđe i pritisaka etnonacionalnih podjela koje sputavaju njen integrativni potencijal. Upravo zbog toga, historijsko iskustvo ZAVNOBiH-a ostaje važna referenca u razumijevanju kako kultura može doprinijeti društvenoj koheziji i izgradnji boljeg i pravednijeg društva.

Zaključno, i u prošlosti i danas kulturni razvoj Bosne i Hercegovine ne može se odvojiti od šireg društvenog i političkog konteksta. Ako je u vrijeme ZAVNOBiH-a kultura bila orijentirana ka emancipaciji i izgradnji pluralnog identiteta, savremena kulturna politika treba težiti istim vrijednostima, prilagođenim savremenim izazovima. Očuvanje kulturnog pluralizma, demokratizacija i modernizacija i dalje ostaju ključni ciljevi, jer bez njih Bosna i Hercegovina ne može u potpunosti razviti svoj društveni, ali ni politički potencijal. Drugim riječima, "veliki paradoks 'kulturnog opstanka' je u tome da samo slobodne individue mogu upotrebom svoje imaginacije održavati jednu kulturu u životu, širiti njezine horizonte, učestvovati u njezino ime u dijalogu i kulturalnim interakcijama. Kultura bez slobodnih individua, bez priznatih individua uopće, jest *himera*, 'fosil' zreo za arhiviranje i konzerviranje" (Mujkić, 2007: 109).

Vrijednosti na kojima je utemeljen kulturni razvoj u vrijeme ZAVNOBiH-a – pluralizam, jednakopravnost i zajedništvo – imale su jasno emancipatorsko i integrativno značenje. Danas, međutim, vrijednosni okvir kulturnog razvoja u Bosni i Hercegovini značajno se promijenio. Umjesto humanističkih univerzalnih vrijednosti zajedništva i zajedničkog progresa, u prvi plan često dolaze partikularni interesi, etnonacionalne podjele i fragmentacija kulturnog prostora. To dovodi do slabljenja integrativne funkcije kulture, koja je nekada predstavljala oslonac političke i društvene kohezije.

Kroz sva tri zasjedanja, ZAVNOBiH je artikulisao viziju Bosne i Hercegovine kao državne zajednice ravnopravnih naroda i građana. Posebno važan aspekt tog procesa bila je kultura, koja je zamišljena ne samo kao sredstvo izgradnje identiteta već i kao ključni faktor integracije društva, njegove emancipacije i modernizacije. U odlukama Prvog, Drugog i Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a ustanovljena je osnova politike kulturnog razvoja Federalne Bosne i Hercegovine što će postati odrednica razvoja kulture u decenijama nakon Drugog svjetskog rata.

Iz sociološke perspektive, ovakvo razumijevanje kulture predstavlja oblik društvene integracije u kojem se kroz zajedničke simbole, narative i institucije stvara osjećaj

pripadnosti širem kolektivu. Kultura tako postaje mehanizam društvene kohezije, ali i sredstvo otpora fragmentaciji i marginalizaciji različitih grupa. Na taj način, vizija ZAVNOBiH-a nije bila ograničena na trenutne političke ciljeve, već je anticipirala dugoročnu potrebu za kulturnim temeljima stabilnog i pluralnog društva.

Današnja Bosna i Hercegovina često nije društvo susreta, dijaloga i međusobnog razumijevanja, već društvo u kojem dominiraju isključenja i podjele. Umjesto da kultura bude prostor susreta i zajedničkog stvaranja, ona je pretežno podložna partikularnim interesima, političkim instrumentalizacijama i etničkim definicijama identiteta. Takav razvoj rezultirao je akumulacijom brojnih problema unutar društva – od marginalizacije različitih narativa, preko slabog institucionalnog oslonca kulture, do potiskivanja kritičkog mišljenja.

ZAVNOBiH je artikulirao viziju Bosne i Hercegovine kao državne zajednice ravnopravnih naroda i građana, u kojoj kultura ima ključnu ulogu u integraciji društva, emancipaciji i izgradnji zajedničkog identiteta. Kultura bi trebala biti prostor dijaloga i susreta, a ne podjela; instrument integracije, a ne marginalizacije. Kako bi se ovakvo stanje barem malo poboljšalo, potreban je kontinuirani rad na međusobnom razumijevanju, inkluzivnim kulturnim inicijativama i kritičkoj refleksiji prošlosti, kako bi država Bosna i Hercegovina mogla izrasti u društvo susreta, a ne isključenja. Drugim riječima, danas Bosna i Hercegovina predstavlja disfunkcionalno društvo u kojem institucionalna nesigurnost, etničke podjele i političke blokade otežavaju razvoj zajedničkog kulturnog i društvenog prostora. Umjesto da povezuje i osnažuje svoje građane i građanke, bosanskohercegovačko društvo često reproducira isključenja i fragmentacije, što dodatno usporava proces izgradnje koherentnog i inkluzivnog društvenog tkiva.

Ovaj rad je imao namjeru pokazati da kultura u kontekstu ideja ZAVNOBiH-a nije bila periferno polje, već centralni instrument oblikovanja bosanskohercegovačkog društva kao državne zajednice ravnopravnih naroda i građana. Kultura se javlja kao integracijsko tkivo koje povezuje različitosti, kao emancipatorski prostor u kojem se ostvaruje demokratizacija društva, te kao modernizacijska snaga koja otvara Bosnu i Hercegovinu prema širim evropskim i globalnim horizontima. Na ovaj način predočena perspektiva potvrđuje da se kulturna politika ne može posmatrati odvojeno od političkog i društvenog razvoja, već kao jedan od ključnih elemenata u artikulaciji vizije modernih društava, pa tako i bosanskohercegovačkog društva danas.

Literatura

Bakić, Sarina (2020) Uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u razvoju kulturne politike Bosne i Hercegovine u: Simović, Miodrag; Pejanović Mirko; Šehić, Zijad (ur.) *75. godišnjica Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a: uloga Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a u društvenom i političkom razvoju Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja CXCIII, Odjeljenje društvenih nauka 15, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 241-251.

Ćemerlić, Hamdija (1970) *ZAVNOBiH i izgradnja bosanskohercegovačke državnosti*, Svjetlost, Sarajevo.

Doknić, Branka (2013) *Kulturna politika Jugoslavije 1946–1963*, Službeni glasnik, Beograd.

Geertz, Clifford (1998) *Tumačenje kultura*, Biblioteka XX vek, Beograd.

Hofstede, Geert (2001) *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*, Sage Publications, London.

Mujkić, Asim (2007) *Mi građani etnopolisa*, TKD Šahinpašić, Sarajevo.

Nametak, Muhamed (2017) *Bosanski trougao u crvenoj zvijezdi, Kulturni tokovi i izgradnja "socijalističkog društva" u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1952.*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo.

Nametak, Muhamed (2019) Utjecaj ZAVNOBiH-a na kulturu i obrazovanje u Bosni i Hercegovini nakon Drugog svjetskog rata, u: Pašalić Kreso, Adila; Pejanović Mirko; Katz, Vera (ur.) *Međunarodna naučna konferencija 75. godišnjica Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a: povijesna utemeljenost obnovljene državnosti Bosne i Hercegovine u 20. i 21. stoljeću, Sarajevo, 24. i 25. aprila 2019. godine. Zbornik radova*, Posebna izdanja CLXXIX, Odjeljenje društvenih nauka 11/1, Odjeljenje humanističkih nauka 46/1, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 181-196.

NS NR BiH (1955) *Treće zasjedanje Zemaljskog Antifašističkog Vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine 26, 27 i 28 aprila 1945 u Sarajevu (po stenografskim bilješkama i skupštinskom zapisniku)*, Narodna skupština Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Pejanović, Mirko (2012) *Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH*, Šahinpašić, Zagreb – Sarajevo.

Pejanović, Mirko (2013) Bosna i Hercegovina od ZAVNOBiH-a do Daytonskog sporazuma: kontinuitet izgradnje državnosti u XX stoljeću, *Historijska traganja*, br. 12, 27-48.

Pejanović, Mirko (2021) *Državnost Bosne i Hercegovine u XX i XXI stoljeću: studije, članci, intervjui*, University Press, Sarajevo.

Pejanović, Mirko (ur.) (2020) *Odluke Drugog zasjedanja ZAVNOBIH-a i njihov značaj za razvoj državnosti Bosne i Hercegovine. Zbornik radova sa Okruglog stola povodom obilježavanja 75. godišnjice Drugog zasjedanja ZAVNOBIH-a, održanog u Sanskom Mostu, 30. juni i 1. juli 2019. godine*, Savez antifašista i boraca narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini, SABNOR BiH, Sarajevo.

Ross, Marc Howard (2000) Culture and Identity in Comparative Political Analysis, u: Crothers, Lane; Lochart, Charles (ur.) *Culture and Politics: A Reader*, St. Martins Press, New York, 39-70.

MIRKO PEJANOVIĆ: OVERVIEW ON CULTURE AND CULTURAL DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN STUDIES ON THE I, II AND III SESSIONS IF ZAVNOBIH

Sarina Bakić

Associate Professor
University of Sarajevo – Faculty of Political Sciences,
sarina.bakic@fpn.unsa.ba
ORCID: 0000-0002-3031-4970

Abstract: This paper analyses the approach of academician Mirko Pejanović to culture and cultural development in Bosnia and Herzegovina in his observations related to the First, Second, and Third Sessions of ZAVNOBIH. Special emphasis is placed on how Pejanović interprets the role of ZAVNOBIH in shaping the cultural foundations of modern Bosnian statehood. Through Pejanović's understandings, the paper examines how the concept of Bosnia and Herzegovina as a community of equal peoples and citizens also had its projection in the cultural sphere, where cultural policy was seen as a means of integration, emancipation, and modernisation of society. The paper also analyses the implications of his research for understanding contemporary challenges of cultural development in Bosnia and Herzegovina, including the fragmentation of cultural space, the issue of cultural identities, and the need for inclusive cultural policies. The aim is to demonstrate that Pejanović's contribution represents not only a historiographical interpretation but also a theoretical-political framework for considering culture as a key dimension of social cohesion and democratic development in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Mirko Pejanović, ZAVNOBIH, culture, cultural development, statehood of Bosnia and Herzegovina, cultural policy, social cohesion